

RECENZII

O valoroasă contribuție la istoria răscumpărării masei monetare românești din teritoriul Basarabiei și nordului Bucovinei, ocupat de trupele sovietice în iunie 1940

În seara zilei de 26 iunie 1940, la orele 22:00, V.M. Molotov i-a înmănat, la Kremlin, ministrului român Gheorghe Davidescu o Notă ultimativă privind cedarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord. Șeful diplomației sovietice a spus că l-a chemat „într-o chestiune de importanță principală pentru dezvoltarea relațiilor sovieto-române”, după care a dat citire Notei cu caracter ultimativ. Așa cum Nota ultimativă a fost adresată guvernului României în condițiile în care „slăbiciunea militară a URSS ținea de domeniul trecutului”, iar „situația internațională ce se crease cerea o rezolvare rapidă a problemelor moștenite din trecut”, alcătuitoarii acesteia nu s-au îngrijit câtuși de puțin de aspectele morale sau/și istorice ale problemei, afirmând că Basarabia ar fi fost „populată în principal cu ucraineni”, alcătuint „o unitate seculară (...) cu Republica Sovietică Ucraineană” și constituind, totodată, „o parte din teritoriul Uniunii Sovietice”. Cât privește partea de nord a Bucovinei, aceasta trebuia, pur și simplu, „transmisă” în calitate de „mijloc de despăgubire a acelei mari pierderi, pricinuite URSS și populației Basarabiei prin dominația de 22 de ani a României în Basarabia”. Granița trasată pe o hartă la scara de 1/800.000 cu un creion roșu bont, a cărei urmă acoperea un teritoriu lat de 7 mile, constituia o probă elocventă în această privință¹.

În condițiile în care Nota ultimativă sovietică conținea clar amenințarea recurgerii la forță în caz de refuz, guvernul României a fost silit să accepte executarea materială a aceluia ultimatum. În consecință, în ziua de 3 iulie 1940, la termenul indicat de Guvernul sovietic (ora 14:00)², noua graniță sovieto-română a fost închisă. Depășind linia de demarcație fixată, trupele sovietice au provocat o serie de incidente și lupte locale cu armata română. Parașutiști lansați din avioane au întretăiat retragerea trupelor române înainte de expirarea termenului convenit, oprind trenurile, percheziționând și confiscând lucrurile și valorile refugiaților, dezarmând trupe și ofițeri români și reținând originari din Basarabia.

---

¹ Valeriu Florin Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia (1918-1940)*, Editura Junimea, Iași, p. 215-218.

² Ion Șișcanu, *Raptul Basarabiei. 1940*, Editura Ago-Dacia, Chișinău, 1993, p. 64.

Retragerea precipitată a trupelor române, până la 3 iulie 1940, ora 14:00, înapoia liniei de demarcație fixată de URSS a avut consecințe extrem de negative asupra moralului întregii populații, dat fiind că Armata Roșie instalată pe râul Prut recurgea zilnic la acte de provocare, lăsând impresia că aștepta ordinul de a trece la ocuparea întregii Moldove, pentru a ajunge pe linia Carpaților³ [3].

În urma rapturilor teritoriale din vara anului 1940, suprafața României s-a redus de la 295.649 km² la 195.311 km², iar populația de la 20.050.000 locuitori la 13.229.000 locuitori.

Conform datelor Institutului Central de Statistică, ocupând Basarabia, URSS și-a sporit cu 3.626.428 ha terenurile agricole, inclusiv cu 3.031.529 ha terenurile arabile; a mai intrat, de asemenea, în posesia a 28.425 ha de fânețe naturale, a 427.618 ha de pășuni, a 110.582 ha de vii, a 28.274 ha de livezi cu pomi fructiferi și a circa 200.000 ha de păduri. Anexarea Basarabiei a produs pagube esențiale sectorului zootehnic: în timp ce în iunie 1940 aici funcționau 37 de sindicate de creștere a animalelor, toate acestea au dispărut sub bolșevici, care le-au confiscat întreaga avere și animalele de reproducere. Conform recensământului animalelor din 1941, imediat după reinstalarea administrației românești în Basarabia, precum și în cursul anului 1942, s-a constatat o reducere a numărului cabalinelor de la 407.118 capete în iunie 1940 la doar 274.994 în 1941, a numărului bovinelor – de la 451.161 la 398.500 în aceeași perioadă etc.

Chiar dacă nu s-au atestat evoluții spectaculoase, industria Basarabiei interbelice făcuse, totuși, progrese notabile între cele două războaie mondiale, astfel încât, la data de 28 iunie 1940, valoarea aproximativă a întreprinderilor industriale existente, calculată în prețurile din ianuarie 1942, a fost de 5.904.560.000 lei. În Basarabia funcționau 581 de cariere, 193 din care aflându-se în proprietatea statului și 388 în proprietate particulară⁴.

O amplă literatură de specialitate probează cu maximă claritate, că, inclusiv, după impunerea hotarului pe Prut și pe Dunăre, URSS a prezentat în raporturile sale cu România revendicări a căror realizare au cauzat Statului român enorme prejudicii materiale, financiare și morale. A fost constituită, în acest sens, o Comisie mixtă sovieto-română, pentru soluționarea problemelor legate de evacuarea și, respectiv, ocuparea Basarabiei și nordului Bucovinei. Așa cum s-a constatat, chiar de la începutul activității acelei comisii, sovieticii au adoptat o atitudine care a devenit un sistem de lucru: duritate și intransigență când erau în discuție interesele lor și tergiversare când era vorba de soluționarea problemelor României. Pentru sovietici, acea comisie a fost un mijloc de presiune, urmărind obținerea unui maximum de avantaje pentru Uniunea Sovietică.

Astfel, din chiar primele zile sovieticii au condiționat rezolvarea cererilor ro-

³ Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *Complot împotriva României (1939-1947)*, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, București, 1994, p. 24, 32.

⁴ *Arhivele Naționale ale României*, București, Fond Ministerul de Interne, dosar 526/1942, f. 34-35, 43-44.

mânești – restituirea materialului de război, capturat de Armata Roșie, a averii administrației centrale sau a altor provincii, rămase în teritoriile ocupate; a evacuării funcționarilor de stat și a familiilor acestora, cât și a cetățenilor care doreau să părăsească, de bună voie, teritoriul Basarabiei și nordul Bucovinei, - de predarea unui număr exagerat de mare de locomotive și vagoane, a vaselor și materialului „luate din porturile basarabene”, de satisfacerea pretențiilor lor sub formă de despăgubiri etc.⁵

Cercetarea unor noi documente și materiale de arhivă referitoare la perioada imediat următoare intrării unităților sovietice în Basarabia arată nu numai că trupele Armatei Roșii au ocupat la 28 iunie – 3 iulie teritorii ce depășeau prevederile „notei Molotov”, ci și că Uniunea Sovietică a făcut tot posibilul pentru a genera probleme suplimentare în relațiile cu România.

Una din problemele de acest fel a fost și „problema leilor”, - altfel spus, problema stocului monetar românesc rămas în teritoriile ocupate ale Basarabiei și nordului Bucovinei în iunie 1940. Devenită filă de istorie cu o vechime de peste opt decenii, problema respectivă a rămas în afara oricăror preocupări ale istoricilor români sau străini. Rezultat al unui întreg concurs de împrejurări nefaste, povara anonimatului a apăsat vreme îndelungată asupra acestei pagini mai puțin obișnuite din istoria contemporană a românilor. În vremuri de restriște, cum a fost perioada iunie 1940 – iunie 1941, când în joc s-a aflat însăși independența și statalitatea României, soarta banilor dintr-un teritoriu căzut pradă unui ultimatum brutal nu a mai reprezentat un subiect de interes pentru o societate măcinată de frământări profunde. Mai ales că „soluționarea problemei leilor” s-a desfășurat în spatele cortinei, departe de ochii opiniei publice, cu documente bilaterale semnate, dar care niciodată nu au văzut lumina tiparului.

Au urmat anii grei de participare a României în campaniile militare din Est și din Vest, de instaurare și dominare a regimului comunist, în care fondurile arhivelor au fost secretizate, iar cercetătorilor le-a fost interzis accesul la informațiile veridice.

Nu s-a ajuns ușor la „problema leilor” nici după căderea comunismului, dat fiind că investigațiile istoricilor s-au orientat, prioritar, către procesele și evenimentele considerate de importanță majoră care, pe bună dreptate, trebuiau să satisfacă setea de adevăr a opiniei publice după o jumătate de secol de falsuri, minciună și interdicții. În consecință, numeroase aspecte legate de ocuparea Basarabiei și a părții de Nord a Bucovinei, necunoscute sau mai puțin cunoscute societății românești până la 1989, și-au găsit, între timp, o amplă reflectare în valoroase studii, culegeri de documente și sinteze ale autorilor români și străini.

În aceste condiții favorabile, a apărut și posibilitatea aflării modului în care au fost „recuperați” leii românești căzuți în mâinile bolșevicilor la 1940, acest lucru datorându-se eforturilor depuse pe parcursul mai multor ani de cunoscutul cercetător Vitalie Văratîc, materializate în recenta sa contribuție de excepție⁶. Istoric și

⁵ Ion Șișcanu, *Basarabia în contextul relațiilor sovieto-române. 1940*, Editura Civitas, Chișinău, 2007, p. 270-271.

⁶ Vitalie Văratîc, *Misterul leilor*, Editura Oscar Print, București, 2020, 360 p.

diplomat în egală măsură, cu realizări remarcabile în ambele domenii de activitate, Vitalie Văratîc a acumulat, de-a lungul unei cariere de mai multe decenii, o vastă experiență în investigarea trecutului românesc, elucidând, inclusiv, perioada dramatică cuprinsă între iunie 1940 și iunie 1941, când în joc s-au aflat independența și însăși statalitatea României.

A sosit momentul, afirmă pe bună dreptate autorul volumului „Misterul leilor”, ca procesul studierii problemei Basarabiei și părții de Nord a Bucovinei să fie ridicat pe o nouă treaptă, prin efortul de stabilire cu certitudine și fără prejudecăți a modului cum societatea și statul român s-au pregătit, - dar mai exact, cum nu s-au pregătit, - pentru apărarea acestor teritorii și a cetățenilor lor⁷.

Lansat în 2020 de prestigioasa editură Oscar Print din București, volumul istoricului Vitalie Văratîc „Misterul leilor” a fost elaborat în cadrul Colecției Documente coordonată de Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului al Academiei Române. Așa cum precizează autorul, îndemnul pentru cunoașterea modului în care au fost „recuperați” leii românești ajunși în mâinile autorităților sovietice în iunie 1940 s-a conturat la sfârșitul anilor '90, în perioada pregătirii pentru publicare a volumului II al ediției „Relații româno-sovietice. Documente”, editat la București în 2003. Documentul nr. 193 din acea ediție conține o primă mențiune a discutării în vara anului 1940 a problemei leilor românești în cadrul unei comisii mixte, eforturile ulterioare ale dr. Vitalie Văratîc de cunoaștere a mai multor elemente în acest sens materializându-se în volumul menționat.

Pornind de la obligația istoricului de a trece prin sита analizei la rece a întregii informații avute la îndemână, pentru transpunerea în practică a dictonului latin „Historia magistra vitae est”, volumul dr. Vitalie Văratîc reușește să ridice vălul misterului de pe un subiect nebănuît în rândul istoricilor, - fenomenul stocului monetar românesc rămas în teritoriile ocupate ale Basarabiei și Bucovinei de Armata Roșie în iunie 1940, - prezentând informații inedite cu privire la sursele de „colectare” a leilor românești de către autoritățile sovietice în teritoriile anexate și căile de valorificare a capturii acestora. Aduse în majoritate covârșitoare pentru prima dată la cunoștința opiniei publice, documentele conținute în volumul prezentat ilustrează pregnant amploarea pericolului care plana asupra României în acel an dramatic, constatându-se că „încercarea de obținere a bunăvoinței Moscovei prin cedarea de bunuri materiale a fost o iluzie”, dat fiind că, așa cum avea să constate Grigore Gafencu peste ani, „sprijinul sovietic nu putea fi câștigat prin concesi”⁸.

Pe lângă documentele din Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, unde a descoperit primele materiale documentare despre modul în care masa monetară românească, surprinsă de ocupația sovietică în Basarabia și Bucovina, a fost restituită Băncii Naționale a României, autorul a identificat și valorificat o serie de noi mărturii inedite din diverse fonduri ale Ministerului Economiei Naționale din București,

⁷ *Ibidem*, p. 9.

⁸ *Ibidem*, p. 10.

Ministerul Comerțului Exterior și Cooperării Economice Internaționale, Ministerul de Finanțe sau ale Băncii Naționale a României, aflate în păstrare la Arhivele Naționale Istorice Centrale, reușind, în premieră absolută, elaborarea unei istorii inedite „despre bani, interese de stat, ambiții, sclipire de inteligență și manifestare a sentimentului de frică și suspiciune, drame umane și victime ale regimului de ocupație sovietic din Basarabia și partea de Nord a Bucovinei, realizări și ratări, confruntări sau conlucrări de moment între sisteme social-economice și politice diferite”.

Titlul volumului – „Misterul leilor” – ilustrează foarte reușit inclusiv procesul căutărilor autorului: a fost mai degrabă o investigație, o activitate de acumulare „picătură cu picătură” a datelor rămase sub obrocul misterului, care cu greu s-au lăsat pescuite din „lacul arhivistic”, neexistând o delimitare strictă între etapa de căutare și cea de pregătire pentru editare a volumului.

Astfel, este cunoscut faptul că în ziua de 30 iulie 1940, Mihail Manoilescu, ministrul Afacerilor Străine al României, l-a primit în audiență pe Anatoli Iosifovici Lavrentiev, ministrul sovietic la București. Iar misterele temei respective încep chiar din acel moment, dat fiind că în arhivele românești nu s-a descoperit până în prezent nota de convorbire care, în mod obligatoriu, trebuia să se întocmească în asemenea cazuri pentru consemnarea și informarea factorilor de decizie politici asupra problemelor discutate. Urmând un drum lung și dificil al activității de cercetare, autorul volumului a stabilit că șeful diplomației române l-a informat pe titularul portofoliilor de la economie și finanțe că reprezentantul plenipotențiar sovietic a transmis părții române oferta guvernului său de soluționare a „chestiunii leilor aflați în Basarabia și în Bucovina de Nord în urma ocupării acestor provincii”, iar aflarea condițiilor sovietice sunt în egală măsură derutante și descurajante: fiecărei părți ar fi trebuit să-i revină jumătate din suma adunată de autoritățile bolșevice, instalate de curând în aceste provincii, cu condiția ca întreaga contravaloare a leilor încasați de URSS să fie compensată de către statul român în formă de mărfuri. Cu alte cuvinte, partea sovietică își propunea să cumpere mărfuri pe piața românească, dar... pe banii României.

La capătul unei impresionante investigații efectuate, inclusiv, după canoanele celebrelor romane polițiste, autorul ajunge la certitudinea că partea sovietică, pentru a profita la maximum de pe urma afacerii care se prefigurase, a acționat cu dibăcie, reușind din start să provoace părții române o stare de preocupare și de neliniște. În esență, după ce a ocupat militar, fără lupte, teritoriile Basarabiei și părții de Nord a Bucovinei, cu populația și bunurile pretinse în cea de-a doua notă ultimativă din 27 iunie 1940 („păstrarea și nedeteriorarea căilor ferate, parcurilor de locomotive și vagoane, podurilor, depozitelor, aerodromurilor, întreprinderilor industriale, uzinelor electrice, telegrafului”), URSS și-a propus – și în mare măsură a reușit – să se „înfrupte” inclusiv din banii românești, surprinși în circulație pe teritoriul acestor provincii la momentul invaziei.

Nicolae Enciu*

* Nicolae Enciu, doctor habilitat în istorie, director adjunct pentru probleme de știință al Institutului de Istorie.